

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of TafsİR Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2020 (Ekim/October)

Abdülkâdir Hâmid et-Ticânî, *Uşûlü'l-fikri's-siyâsî fi'l-Ķur'âni'l-mekkî*. Ammân: el-Ma'hedü'l-'Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî-Dâru'l-Beşîr, 1995, 291 s.

Değerlendiren/Reviewed by

Abdullah KARACA

Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı

Research Assistant, Selçuk University Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsir
Konya, Turkey

akaraca@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6755-257X>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Dergerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 11/06/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 29/06/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2020

Atıf / Citation: Karaca, Abdullah. “Abdülkâdir Hâmid et-Ticânî, *Uşûlü'l-fikri's-siyâsî fi'l-Ķur'âni'l-mekkî*. Ammân: el-Ma'hedü'l-'Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî-Dâru'l-Beşîr, 1995, 291 s..”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim/October 2020), 675-686.

<https://doi.org/10.31121/tader.544748>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of TafsİR Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

et-Tîcânî Abdülkâdir Hâmid'in* *Uşûlü'l-fikri's-siyâsî fi'l-Kur'âni'l-mekkeî* başlıklı çalışması, kendisinin doktora tezine dayanmakta olup (University of London/SOAS U.K., 1989) el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî (The International Institute of Islamic Thought) adlı müessese ve Dâru'l-Beşîr (Ammân, Ürdün) tarafından 1995 yılında basılmıştır. Eser, 2017 yılında *Müntede'l-'Alâkâti'l-Arabiyye ve'd-Düveliyye* tarafından da basılmıştır. *The International Institute of Islamic Thought* (Uluslararası İslam Düşüncesi Enstitüsü) adlı kurum girişimiyle 2004 yılında Abdul-Wahid Lu'lu'a tarafından İngilizceye çevrilmiştir.¹ Aynı zamanda bu eser iki farklı tercüme ile Türkçeye kazandırılmıştır.²

Burada, *Uşûlü'l-fikri's-siyâsî fi'l-Kur'âni'l-mekkeî* başlıklı çalışmanın içeriği ve metodu, Tefsir ilmi çerçevesinde incelenip, felsefe ve siyasal bilimlere ait muhtevasına dair değerlendirme yapılmayacaktır. Zira, çalışmanın farklı alanlar açısından incelenmesi hem bir tanıtımın sınırlarını hem de tefsir alanının ilgisini açacaktır. Bu çerçevede, öncelikle çalışmanın içeriği özetlenecek, daha sonra tefsir ilmi açısından tahlili yapılacaktır.

Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Ulvânî'nin sunumu ile başlayan çalışma giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Yazar girişte, Kur'ân merkezli bir araştırma yapacağını ve çalışmanın, siyaset bilimiyle değil de -belki- siyaset felsefesi ile alakalı olabileceğini ifade etmektedir (s. 12-13).

Birinci bölüm, siyasal düşünce, siyasal düşüncenin temelleri ve Kur'ân'ın mekkî kısmı hakkında ön açıklamalar (مقدمات في الفكر السياسي، أصول الفكر السياسي، القرآن المكي) hakkındadır. Yazarın ifadelerine göre, başlıktaki “uşûl” kelimesi, çalışmada, siyaset biliminin tikel önermelerinin ötesinde, siyasal düşüncenin temelleri ile ilgilenildiğini göstermektedir. Burada “uşûl” kavramı “kanıt”, “genel

* 1951 yılında Sudan'da doğan et-Tîcânî Abdülkâdir Hâmid, Hartum Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirmiş, aynı fakültede Felsefe alanında yüksek lisans eğitimini 1984 yılında tamamlamıştır. Tîcânî, 1989 yılında da Londra Üniversitesi Siyasal Bilimler dalında doktorasını tamamlamıştır. Kendisi şuan Hartum Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyasi Bilimler Bölümünde akademisyendir. Tîcânî'nin, fakirlik problemi, demokrasi vb. konular hakkında çeşitli çalışmaları bulunmaktadır.

¹ Bk. Eltigani Abdelgadir Hamid, *The Qur'an and Politics A Study of the Origins of Political Thought in the Makkan Qur'an*, çev. Abdul-Wahid Lu'lu'a (London: The International Institute of Islamic Thought, 2004).

² Önce Vahdettin Işık tarafından “*Mekke Döneminde Siyasi Düşünce Metodolojisi?*” başlığıyla 2001 yılında (İstanbul: Ekin), daha sonra da Enis Anaş tarafından 2008 yılında (İstanbul: İnkılab) İngilizce tercümesinden “*Kur'ân ve Siyaset, Siyasi Düşüncenin Mekke Âyetlerindeki Temelleri*” başlığıyla çevrilmiştir. Abdul-Wahid Lu'lu'a ve Enis Anaş'ın tercümelemleri, çalışmanın her cümlesini içermemekte, kısmen kısaltmalar ve düzenlemeler yapmaktadır. Eserden yapacağımız doğrudan veya dolaylı anlatımlarımızda her iki tercümenin ifadelerinden de faydalandık. Bununla birlikte, çalışmamızda eserin ilk Arapça baskısı esas alınmıştır. Parantez içi referanslar bu baskıya aittir.

kural” anlamında³ kullanılmakta ve siyasi davranışları irdelemek amacını vurgulamaktadır. Çalışma ayrıca, siyasal davranışların ilkelerini ve meşruiyetini de tartışma hedefini taşımaktadır (s. 18-19).⁴

Yazar bölümün devamında, Mekkî-Medenî ile Kur'ân'ın bir bütün olduğunu belirtir. Mekkî sûreleri ele almasının üç sebebi olduğunu söyler. Öncelikle Mekkî sûreler ve âyetler genellikle temel prensipleri sunan bir nitelik taşır. İkinci olarak, çalışma, kurumlar ve somut ilişkilerden ziyade, İslâmî siyasal anlayışın dayandığı ana prensipleri ele alma amacını taşır. Nitekim, Kur'ân Mekke döneminde hayırlı ve adil bir toplumun değerlerinden bahsetmiştir. Son olarak, bazı araştırmacılar Kur'ân'ın Mekke döneminde ahiret inancına vurgu ile yetinip siyasal inancı/düşünceyi kıyamete iman ile sınırlı tuttuğu kanaatine varmışlardır. Bu düşünceye göre, Kur'ân'ın siyasal atıflar içermesi hicret olayının getirdiği dönüşüm ile mümkün olmuştur. Bu düşünce, İslam'ın siyasal inancının tekâmül ile seyrettiği yaklaşımına dayanmaktadır (s. 21-22).⁵

Tîcânî Mekkî âyetlerin Medine'de uygulamayı bekleyen soyut felsefi bir kuramdan ibaret olmadığını ve bu âyetlerde ilkeler ile pratik durumun iç içeliğini öne sürmektedir. Ayrıca, Mekke'de siyasal ilkelerin pratiğe yansımamasının güç ve imkân ile ilişkili olduğunu söylemektedir (s. 24-25).

Tîcânî daha sonra, “Varlığa İlişkin Bütünsel Bir Kavrayış (المفهوم الكلي للوجود)” şeklinde bir başlık açarak; ‘sosyal olgu’nun (الظاهرة الاجتماعية) dayanacağı temel bir prensip/hareket noktası araştırmasında başvurulabilecek temel iki farklı yaklaşımı ele alır ve kıyaslar: “Platoncu idealizm ve siyasal düşünce üzerindeki etkileri” ve “İslami tevhit ekolü (مذهب التوحيد الإسلامي) ve siyasal düşünce üzerindeki etkileri” (s. 25-51). Başlık altında dile getirilen bazı hususlar şunlardır: İslâmî tevhit inancında akıllı filozoflar yerine ‘hak’ ile halk arasında aracılık görevini yapan resûl-insanlar vardır. Resûlün getirdiği yasa (şeriat), sezgi, araştırma ve deney ile algılanan *doğal hukuk teorisine* benzemez. Objektivist ekolün iddialarının aksine, siyaset müstakil bir varlığa sahip değildir. Kur'ân insanların birbirlerinin halifesi/ardılı olduğunu ve insanlar arasında cereyan eden dönüşümü (müdâvele) sosyal

³ Tîcânî, bu noktada “Fıkıh Usûlü” terkinin içeriğinin ve işlevinin de bazı yaklaşımlara göre (Gazzâlî ve Hallaf gibi) benzer anlama sahip olduğunu dile getirmektedir. Bk. et-Tîcânî Abdülkâdir Hâmid, *Uşûlü'l-fikri's-siyâsî fi'l-Kur'âni'l-mekkî*, 1. Baskı (Ammân: el-Ma'hedü'l-'Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî-Dâru'l-Beşîr, 1995), 18.

⁴ Bu sebeple, çalışmanın başlığının “Mekkî Sûrelerde Siyasal Düşüncenin Prensipleri” şeklinde tercüme edilmesini uygun görüyoruz. “Usûl” kelimesinin Türkçe’de daha çok “metod(oloji)” anlamında kullanılmasından ötürü böyle düşünüyoruz. Teklif ettiğimiz başlık, eserin tetkiki sonrasında ileri sürdüğümüz bir tercihtir ve aynı zamanda da yazarın “usûl” kelimesinden ne kastettiğine dair ifadelerine dayanmaktadır.

⁵ Tîcânî söz konusu iddiaların dayandığı önermeleri sıralamakta, iddia sahiplerine örnek olarak Goldziher ve Buhl'u, ayrıca kısmen bu yaklaşımın etkisi altında olduğunu belirterek Watt'ı anmaktadır. Yine, bu düşüncenin İslam dünyasında genel kabul görmediğine; fakat bir grup Müslüman düşünürün Mekke'de siyasal açıdan yalnızca genel ilkelere ve Medine'de pratiğe dökülecek ruhtan bahsedildiği düşüncesini taşıdığına işaret etmektedir. Bkz. et-Tîcânî, *Uşûl*, 22-24.

bir gerçeklik olarak vurgulamaktadır. Kur’ân’da yer alan kıssaların genel hedefi Peygamberimize ve müminlere moral vermek değil; Peygamberi, onunla birlikte olanları ve sonraki müminleri tarihsel derinlikle yüzleştirmektir. İslam’a göre tarih felsefesi ile siyaset arasında bağlantı vardır. “İslam kendinden öncekini yıkar (الإسلام يهدم ما قبله)” rivayetini delil göstererek İslam’ın cahiliyeye ait her şeyi yok ettiğini ve bu sebeple fil olayını tarihin başlangıcı kabul ettiğini ileri sürenler yanılığın içerisinde. Müslüman tarihçilerin tarih anlayışı, tarihi Hz. Âdem’den öncesinden başlatmaları ve İslam öncesi yapılan iyiliklerin boşa gitmediğine dair hadisler bu iddianın isabetli olmadığını gözler önüne serer (s. 26-44).⁶

Tîcânî, İslam ile öncesini kesin şekilde ayıran bir yaklaşıma örnek olarak, Seyyid Kutub’un; sahabe neslinin eşsizliğine, onların Cahiliyeden tamamen ayrıldıklarına, doğrudan Kur’ân’dan beslendiklerine ve Kur’ân’dan istifade yolunun sadece Kur’ân’a yönelme ile (doğrudan onunla iletişime geçmemiz) ile mümkün olacağına dair görüşlerine atıf yapar (s. 44-46). Tîcânî, farklı kültürlerden ve tarihin farklı duraklarından örnekler veren Kur’ân’ı, zihnimizi her şeyden soyutlayarak okumamızın, yapımız itibariyle mümkün olmadığı yönünde görüş belirtir ve ibret almanın farklı realiteler, farklı uygulamalar arasında diyalog kurmak anlamına geldiğini söyler. Bu düşüncesine örnek olarak Mevdûdî’nin görüşlerine dikkat çeker (s. 46-47).⁷

Eserin ikinci bölümü “Mekki Sûrelerde Siyasal Düşüncenin Temel İlkeleri (أصول الفكر السياسي في القرآن المكي)” ana başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar, Kur’ân’ın, içermiş olduğu düşünce ve ilkeleri, pratik kalıplar içerisinde somut bir şekilde, farklı sûrelere ve pasajlara serpiştirerek sunduğunu belirtir ve bu bölümü ele alırken takip edeceği metodu şu şekilde izah ederek başlar (s. 55):

1. Mekke döneminde nazil olduğu ittifakla kabul edilen uzun sûrelerden birini seçmek. Bu sûrenin, siyasal ilkelerin tümünü veya çoğunu kapsamasına dikkat etmek. Bu sûreyi tanıtarak bir başvuru çerçevesi belirlemek.

2. Diğer Mekki sûrelere serpiştirilen temel ilkeleri de derlemek.

⁶ Tîcânî, Hz. Peygamber’in (s.a.) fetih günü kırdığı putların -biçim değiştirmesiyle- alınıp satılan malzemeler olarak kullanılabileceği şeklindeki fikhî görüşleri de İslam’ın öncesi ile irtibatsız olmadığına yönelik yaklaşımını teyit eden bir husus olarak anar. Bk. Tîcânî, *Uşûl*, 44.

⁷ Mevdûdî’den alıntılanan sözler şöyledir: “Eğer bir kimse, herhangi insanı bir problemin Kur’ân’da nasıl çözümlendiğini öğrenmek istiyorsa, ilk önce klâsik olsun, modern olsun, bu meseleyle ilgili tüm literatürü incelemeli ve temel meseleleri not etmelidir. Bu meseleyle ilgili o zamana dek yapılmış araştırmalardan da yararlanmalıdır. Daha sonra bu kitap ve araştırmalarda ele alınan meselelere cevap bulmak amacıyla Kur’ân’ı incelemelidir.” Bk. Tîcânî, *Uşûl*, 46-47; Mevdûdî, *Teşhîmu’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayani v.dğr. (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 1/36.

3. Daha sonra, Mekke döneminde peş peşe inen ve İslam'ın siyasal ilkeleri konusunu açık şekilde sunan bir grup Mekki sûreyi seçtikten sonra, elde ettiği verilerin eksik kalan yönlerini tamamlamak (s. 55-56).

Tîcânî, bu şartlara uygun, uzun bir sûre olarak A'râf sûresini seçer ve araştırmayı kolaylaştırma adına sûreyi üç bölüme ayırır (s. 56-57). Akabinde, bu bölümlerin manalarını/mesajlarını ele alırken, temel ilkeleri içeren veya bu ilkelere kaynaklık eden âyetlerin tespitini yapmaya çalışır. Ayrıca bazı alt başlıklar açarak ek izahlar yapar. Yazarın yaklaşımını anlama adına, değindiği bazı meseleleri şöyle sıralayabiliriz (s. 58-96): Hz. Muhammed'in (s.a.) ümmeti topyekûn hataya düşmekten korunarak ayrıcalıklı bir konumdadırlar ve şûrâ ilkesi bu açıdan önemlidir. "Ümmet" kelimesi aslında "kastetme (مقصد)" anlamını taşır, buradan hareketle, resûllerin ve tabiiyelerinin tek maksatları dini yeryüzüne egemen kılmak ve onun yerleşik değer haline gelmesini sağlamaktır. Allah'ın egemenliğine başkaldırmak temeline dayanan bozgunculuk (fesâd) farklı farklı türlere sahiptir. Peygamberlerin tabiieleri zamanla bir toplum (ümme) oluşturacak seviyeye ulaşmıştır, bu sebeple Hz. Nuh, Hz. Hud ve Hz. Salih yurtlarından çıkarılma tepkisi ile karşılaşmamışlardır. İlerleyen dönemlerde de toplu helake gerek kalmamıştır. *Ülü'l-Azîm* peygamberler çağır açan peygamberler demektir ve bu elçiler savaş emrine muhatap olmuşlardır. Hz. Musâ'nın kıssası Kur'ân'ın tarih felsefesi açısından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.⁸

Tîcânî, A'râf sûresinin ikinci bölümündeki kıssalar ile ilgili mütalaasının sonunda, Hz. Nuh'tan Hz. Musa'ya kadar olan Nebevi sürecin ışığında bazı değerlendirmeler sunar: Tedeyyün, insanlara ulaştırılan bir *tenzîl* ile başlamıştır ve bu *tenzîl*, insanların vahyi bilme ve adaleti tesis etme görevi ile ilgilidir. Yeryüzü, adaleti egemen kılmak isteyenler ile büyüklük taslayanların kontrolü ele almak için birbirine karşı mücadele edeceği bir alandır ve bu iki grup birbirlerinin yerine geçerler (الاستخلاف). Peygamberler devlet fikrini ve kişisellik içermeyen, şahıs kaynaklı olmayan bir kanuna tabi olma fikrini ilk ortaya koyan kişilerdir (s. 96-97). Yazar, A'râf sûresinin üçüncü kısmındaki âyetleri de üç kısma bölerek bazı yaklaşımlar sunar. Mesela, A'râf 196. âyeti çerçevesinde,⁹ şu üç kavramın ilişkisine dikkat çeker: "Salih Ümmet", "İndirilmiş Kitap" ve "Allah'a Bağlılık/Allah'ın Yönetimi (الولاء لله)" (s. 97-101).

⁸ Yazara göre, Hz. Musa döneminde artık *dini tarih felsefesi* insanlar arasında dönüşümlü egemenlik/müdâvele esasına dayanmaktadır. Hz. Musa, sadece kendilerini Mısır'dan çıkartmak için İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamber değildir. Onun görevi, tüm Mısır'a yöneliktir ve insanlar üzerindeki baskıyı kaldırmaktır. Tîcânî, ayrıca, Hz. Musa'dan sonraki müminleri üç kategoride değerlendirmektedir: Egemen olma şansına sahip olmayan müstezaflar (فئة الاستضعاف), dinin egemen olması için çaba sarf etmeyen duyarsızlar (فئة القعود) ve dinin egemen olması için çaba sarfeden mücahidler (فئة المجاهدين). Bk. Tîcânî, *Uşûl*, 84-87.

⁹ "Ama bilin ki benim velim, kitabı indiren Allah'tır. O, iyileri koruyup kollar".

Tîcânî, daha sonra “Mekke’de Kureyş Deneyimi” adlı bir başlık açar. Mekke’de inen tüm sûrelerin Kureyş ekseninde ve Mekke’de yaşanan gelişmeler üzerine indiğini belirten Tîcânî, Mekki bölüm hakkında yapılan araştırmaların belli bir yöntem takip etmesi gerektiğini belirtir. Kur’ân’ın her sûresinin siyasal egemenlik, egemenliğin meşruiyeti, siyasal eylemin arka planı, toplum açısından devlet kurumunun önemi, ümmetin konumu, hedefi, dayandığı felsefi düşünceyle bağlantılı hedefler hakkında bilgi içerdiğini söyler. Fakat bu hedefler; bazı sûrelerde özet olarak ve başka sorunlarla bağlantılı olarak ele alınır, diğer bazı sûrelerde bu hedefler âyetlerin akışının oluşturduğu atmosferden ve satır aralarından okunur ve diğer bazı sûrelerde bu hedefler ana eksenini oluştursa da başka sûrelerde tamamlanmak üzere hedefler yarım bırakılır. Tîcânî, bu hedefleri eksiksiz şekilde ele alan ve hepsi art arda gelen bir sûre grubunu tespit ettiğini, bu sûrelerin Hicret’ten önceki son 3 yılda¹⁰ art arda inen Zümer, Mü’min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye ve Ahkâf sûreleri olduğunu söyler. Daha sonra bu sûreler çerçevesinde âyet listeleri sunarak siyasî içerikli mütalaalarını sunar. Burada Tîcânî’nin, Kur’ân kelimelerini siyasal içerikler ile izah ettiğini müşahade etmekteyiz Mesela “kibriyâ” kelimesini “en yüce egemenlik” manasına alır ve “ifk” (iftirâ) kelimesini “darbe” anlamında kullanır (s. 101-105).

Tîcânî’ye göre, Hz. Peygamber peygamberlerin yoluna çağırın, kendisiyle dinin tamama erdirildiği bir kişidir. Onun “*Bana aranızda âdil davranmam emredildi.*” sözü,¹¹ görevinin yönetimi doğrudan ele almak olduğunu ortaya koyar ve bunu destekleyen başka âyetler de vardır.¹² Hz. Muhammed’in Mekke’de az sayıda tabiisi ile bir devlet kurma ve iktidarı ele geçirme düşüncesine varması soru işareti oluşturabilir. Nitekim Muhammed Selîm el-’Avâ Mekke döneminde Hz. Peygamber’in sadece davetçi olduğunu ileri sürer. Fakat böyle bir yaklaşım çağdaş dönem batılı bakış açısının ürünü olan ulus devlet anlayışının yansımasıdır. Gerek Müslümanlar gerek Müşrikler tek bir ümmet idiler ve Hz. Muhammed ayrı bir toprak üzerinde iktidar kurma peşinde değildi. Nitekim iktidarın dönüşümlü olarak el değiştirmesi ve bu doğrultudaki mücadele -yazarın ifadesiyle- İslam tarih felsefesinin esasıdır. Mekke döneminde inen âyetlerin sadece teorik temelleri içerdiği şeklinde bir değerlendirme de isabetli değildir, İslam’ın ilkeleri ve teorik temelleri sanıldığı gibi boşluğa inmemiştir (s. 105-111).

---

¹⁰ İlerleyen sayfalarda bu sûrelerin Habeşistan’a hicretle Taif seferleri arasında indiğini söylemektedir. Bk. Tîcânî, *Uşûl*, 123.

¹¹ eş-Şûrâ 42/15.

¹² Mesela, “*Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah’tır. Nereden bileceksin, kıyamet vakti belki de çok yakındır!*” (eş-Şûrâ 42/17) âyetinde olduğu gibi. Bk. Tîcânî, *Uşûl*, 107.

Daha sonra “İslam Devletinin Özellikleri” isminde bir başlık açarak bazı maddeler sunan Tîcânî, Peygamberimize adaleti egemen kılmasının emredildiğini ve bunun da bir devletin kurulmasını gerektirdiğini hatırlatır (s. 111-116). Yazarın bu kısımdaki bazı mütalaaları da özetle şöyledir: İslam devleti, insanın insana egemenliğine son veren *tevhit sözleşmesine* dayanır. Kur'ân Mekke'deki elit zümreyi iftiracı ve şımarık olarak tanımlar. Şirk felsefesine dayalı olarak mal biriktirme *zulüm* anlamına gelir. Zulmederek servet yağın zümreler, bu servetin yok oluşunu da hazırlarlar. Kur'ân bu yok oluşa günahlar sebebiyle yakalanma (الأخذ بالذنوب) der.¹³ Kur'ân, Mekke önderlerinin siyasal otoritelerini dayandırdıkları ekonomik ve dini gerekçeleri reddetmiştir. Böylece *Mekke seçkinler hükümetine* karşı bir devrim gerçekleştirmek ve çözülme sürecine giren Kureyş'in enkazı üzerinde bir İslam ümmeti kurmak istemiştir. Şûrâ sûresinin 38-42. âyetleri bu gerçeğe işaret etmektedir (s. 116-123).¹⁴

Yazar bu aşamada tekrar söz konusu sekiz sûreye dönerek bu sûrelerin siyasal muhalefetin şiddetlenmesi ve konumların iyice belirginleşmesi ile ilgili olduğunu söylemektedir. Bu sûrelerde Kureyş iktidarının meşru olmadığı dile getirilerek bir İslam devletinin kurulmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu süreçte Hz. Peygamber stratejik bölgelere yerleşerek Mekke'yi abluka altına almak ve iktidarı ele geçirmek istiyordu. Mekke'den Medine'ye hicret, İslam'ın 'barış ve hoşgörü dini' konumundan savaşı emreden bir konuma düşmesini sağlayan bir dönüşüm değildir. Hazreti Peygamber'in (s.a.) iktidarı ele geçirme hedefine işaret eden sembolik deliller de vardır. Mesela, Hz. Peygamber'in doğduğu zaman elleri üzerine düştüğü ve toprağı avuçlayıp başını göğe doğru kaldırdığına yönelik rivayetler, “Tâhâ” ifadesinin “namazda iki ayağını da yere bas” manasına gelmesi ve Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamberin vahiy tecrübesini yorumlarken *Namus-u Ekber* (Yüce kanun/şeriat) eşliğinde iktidar mücadelesine işaret etmesi gibi (s. 123-126).

Çalışmanın üçüncü bölümü “Uluslararası İlişkilerin Resûl Devleti Üzerindeki Etkileri (العلاقات الدولية أثرها في دولة الرسول)” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde hedef, Kureyş'in iç ve dış siyasal ilişkilerini irdelemek ve Hz. Peygamberin Hz. İbrahim'in dinini aslına döndürme çabasını incelemektir. Tîcânî'ye göre, toplumsal kaynaşmanın ve uluslararası sıcak ilişkilerin ekonomik çıkarlarla olan ilintisine işaret eden Kureyş sûresi, Mekke'de 'kitap'ın ve 'devlet erki'nin yokluğunda

---

¹³ Tîcânî bu noktada, İbn Abbas'ın En'âm 6/65 âyetinde geçen 'yukarıdan gelen azap'tan maksadın yöneticilerin ve ünlülerin baskıları zulümleri olduğuna, aşağıdan gelen azaptan maksadın da sefil ve zor durumdaki insanlar olduğuna dair tefsirini Kurtubî'den nakleder. Bk. Tîcânî, *Uşûl*, 119; el-Ķurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Bayrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 8:414.

¹⁴ Tîcânî bu âyetleri ilk İslam cemaatinin siyasal eylemlerinin işleyiş tarzına işaret olarak değerlendirmektedir. Tîcânî'ye göre Müslümanlar dinsel önderliğe sahiptiler. Ayrıca, bu âyetler Habeşistan'a hicretten sonra inmiştir ki, bu açıdan Habeşistan'a hicreti bir iltica değil de diplomatik heyet gönderimi olarak algılayabiliriz. Bk. Tîcânî, *Uşûl*, 122.

baş gösteren toplumsal bozulma ve çözülme olgusuna işaret ederken; İsrâ sûresi -ki diğer adı “Benî İsrâîl” sûresidir- Yahudilerdeki ‘kitap’ın ve ‘devlet’in varlığına rağmen ortaya çıkan bozulma ve çözülme olgusuna işaret etmektedir (s. 129-148).

İsrâ sûresinin Mescid-i Aksa’dan bahisle başlaması, yerel duruştan evrensel duruşa geçişe işaret etme amacını taşır. Hz. Peygamber’in gece yürüyüşünde kendisine verilen ‘en belirgin âyet’ ‘tarih âyeti’dir ve bu da Roma-İran-İsrail mücadelesinde tezahür etmektedir. Nitekim bir sonraki âyet grubu, bu mücadelenin bazı yönlerini gözler önüne sermektedir. Tîcânî, müfessirlerin olayın detaylarına takılarak İsrâ sûresinin ilk âyetleri arasındaki irtibata dikkat çekmediklerini ifade etmektedir. Bu âyetlerde ele alınan konu, uluslararası güçlerin çekim alanı ve önceki bütün peygamberlerin gönderiliş mekânı konumundaki Şam bölgesinde süregelen mücadelelerin şahsında somutlaşan ve Mescid-i Aksâ ekseninde cereyan eden tarihsel ve toplumsal âyetleri görmektir. İsrailoğullarının yaşadıkları, önemli dini deneyimlerden biridir. Belki de Hz. Peygamberin her gün bu sûreyi okumasının nedeni budur. Hz. Peygamber Yahudileri de çözümlemeli ve onlarla girişilecek çatışmalara hazırlanmalıydı. Fars, Roma ve Yahudilerden oluşan uluslararası üç yönlü mücadeleden birini tasvir eden İsrâ sûresi, Yahudilerin nasıl bölündüğünü anlattıktan sonra Hz. Peygamber’e hitap ederek Kur’ân’ın insanlığın doğru yolu bulmasını sağlayacak en sağlam model olduğunu gözler önüne serer.¹⁵ Yazara göre, sûrenin sonuna doğru karşımıza çıkan 80-81. âyetlerde¹⁶ Hz. Peygamber’in güç ve egemenlik istemeye teşvik edildiğini, ‘kitap’ın ‘devlet’e ve insanların da ‘ümme’t’e dönüşmesinin öngörüldüğünü anlıyoruz. Müfessirler âyetlerde geçen “sulţân”, “neşîr” ve “batılı yok etmek için gelen hak” ifadelerinin “devletin örgütlü gücü (سلطان الدولة النظامي)” anlamına geldiğini söylerler.¹⁷ “Kitabî bir devlet” kurmak dinsel çözülmeyi ve parçalanmayı önler, siyasal çölleşmeyi ortadan kaldırır. Tîcânî’ye göre bu iki âyet İslami davetin yeni stratejisinin bir uzantısı ve te’kidi mahiyetindedir. İslam’ın stratejisi, İsrâ yolculuğundan sonra fiilen bir devlet kurmaya yönelmiştir (s. 148-155).

Tîcânî, bölümün üçüncü alt başlığında Rûm sûresi ışığında İran ve Roma imparatorluklarının temsil ettikleri uluslararası ilişkilerin fesadını irdeler. Tîcânî’ye göre, Kureyş, İsrâ ve Rûm sûrelerini bütüncül bir okuma ile değerlendirdiğimiz zaman, Kureyş sûresinde işaret edilen uluslararası siyasal ilişkilerin aynısının İsrâ sûresinde daha geniş bir ölçekte ele alındığını ve bunların Rûm sûresinde yeniden masaya yatırıldıklarını görme imkânı buluruz. Rûm sûresi İran ve Roma’nın yön

¹⁵ “Kuşkusuz bu Kur’ân en doğru olana iletir; dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler” (el-İsrâ 17/9).

¹⁶ “Ve şöyle niyaz et: “Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver! De ki: “Hak geldi bâtil yıkılıp gitti! Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur.” (el-İsrâ 17/80-81).

¹⁷ Yazar Taberî ve Râzî’nin açıklamalarını yorumlayarak bu görüşü temellendirir. Bk. Tîcânî, *Usûl*, 154-155.

verdiği uluslararası ilişkilere ve bu ilişkilerin dinler tarihine yansımalarına tahsis edilmiştir. Rûm ve İsrâ sûrelerinin birbirine çok yakın zamanlarda nazil oldukları söylenebilir. Her iki sûre de uluslararası ilişkileri ele almaları bakımından birbirlerini bütünlendirmektedir. Rûm sûresi'nin giriş kısmı, o dönemin süper güçlerinin mücadele merkezlerini özetler. İslam'dan bu güç dengelerinin enkazı üzerinde yeni bir medeniyet kurması istenir ve bunun sonucunda da Müminlerin sevinecekleri vurgulanır (s. 155-159). Tîcânî burada müminlerin neden sevindiğine dair müfessirlerin görüşlerini anar ve İbn Atıyye'nin görüşünü siyasi şartları yansıtmamasından ötürü tercih eder. Buna göre, müminlerin sevinmelerinin en büyük sebebi, ehl-i kitap bir topluluğun galip gelmesi değil, daha küçük olan düşmanın kazanması ve Allah'ın Roma'nın mücehhez gücünü Müslümanların yararına kullanmasıdır. Yazar, Müşriklerin İrankıların kazanmalarını isteme sebeplerinin de ekonomik ve askeri boyutla ilgili olduğunu düşünmektedir.¹⁸

Rûm sûresinin ilk kısmı İran-Roma çekişmesinin birer yansıması olarak değerlendirilebilecek üç tarihsel olayı canlandırarak Arap belleğinin tarihsel arka planına işaret etmektedir. Bunlar, Osman b. Huveyris'in girişimleri, Ashâb-ı Uhdûd ve Fil olaylarıdır. Fîl ve Burûc sûreleri de İran-Roma çekişmesinin yansımalarını anlatmaktadır (s. 158-161). Giriş kısmında, o çağdaki bütün krallıkların ve kabilelerin konumlarını belirleyen ve uluslararası mücadeleyi yansıtan Rum sûresi, bütün insanlara bir çağrıda bulunur. Yeryüzünde dolaşmalarını, bu mücadelenin akibetini (ifsat) somut olarak gözlemlemelerini ve böylece gerekli olan ibret derslerini almalarını ister. Yazara göre, Rûm sûresinin 41-42. âyetlerini gözden geçirdiğimizde -Kurtubi'nin yorumlarını da destek alarak- bu âyetlerde yönetim kargaşası ve siyasal istikrarsızlıktan bahsedildiğini söyleyebiliriz (s. 159-167).

Rum sûresi üzerinden dönemin uluslararası durumunu değerlendiren Tîcânî, daha sonra iki alt başlıkla İran ve Roma İmparatorluklarının iç bozulmalarından (iç fesat) bahseder. Böylece o günkü uluslararası uygarlık fesadının (الفساد الحضاري) boyutlarını gözler önüne sermek ister. Tîcânî'ye göre, Hz. Peygamber döneminde İslami bir devletin kurulması bir zorunluluk haline gelmiştir ve Hz. Peygamber'in İsrâ olayından sonraki en başta gelen görevi budur (s. 167-171).

Tîcânî üçüncü bölümün sonunda, Hz. Muhammed'in Mekke'de bir İslam devleti kurma adına yaptığı girişimleri saymaktadır. Resûlullah önce Şûrâ sûresi'nin 42. âyetinde de işaret edildiği

¹⁸ Bk. Tîcânî, *Uşûl*, 157-159; el-Ķurtubî, *el-Câmi*, 16:397-398; İbn Atıyye, *el-Muĥarraru'l-veĥîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. er-Raĥâle el-Fâruĥ v.dğr., 2. Baskı (Katar: Vizâretü'l-Evĥâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007), 7/7.

gibi Kureyşlilerin elit hükümetini tanımadığını ilan etmekle işe başlamalıydı. Yazara göre, Hz. Peygamberin Taife gidişi, Nevfel Kabilesi'nden eman alması ve Âmiroğullarıyla yürütülen görüşmeler, onun siyasal girişimlerinden bazılarıdır (167-184).¹⁹

Çalışmanın dördüncü bölümü “İslam Siyasi Düşüncesi ve Laik İdeolojinin Mukayesesi (مداخلة بين الفكر السياسي الإسلامي والأيدولوجية العلمانية)” başlığını taşımaktadır. Yazarın amacı Kur’ân’ın bakış açısı ile siyaset felsefesinin çakıştığı alanları incelemektir. Tîcânî’ye göre İsrail toplumu, Hz. Musa’dan ve uzun bir mücadeleden sonra ilk ‘dini tevhidi devlet’i kurabilmişti. Bu dönem, din ile devlet işlerini bağdaştırma ile ayrıcalık arz ediyordu. Fakat çalkantılı süreçler yaşayan İsrailoğulları “kurtarıcı elçi” ve vaat edilmiş toprak inancına kapıldılar, ırkçılık fikrini benimsediler. Böylesine zor şartlarda gelen Hz. İsa öncelikli olarak, Yahudi kahinlerin tutumunu şeklen ve yöntem olarak reddetti. Ayrıca o, dönemin enkazı üzerinde toplumsal-siyasal bir düzen kurma yolunda stratejiler yürüterek muhataplarına “Rabbin krallığı” deyiminden bahsediyordu. Bu ifade yanlış anlaşılabilir. Hz. İsa, vaat edilen peygamberin, Davud’un soyundan gelmesinin zorunluluk olmadığını, kendisi ile mesihlik inancının bir ilgisinin olmadığını bildiriyordu (s. 188-209).

Yazarın sonuç kısmındaki bazı vurguları da şöyledir: Kur’ân’ın Mekke döneminde inen âyetlerinde siyasal düşünceye dair hiçbir anlatının olmadığı, Kur’ân’ın hicret sonrasında farklı konulara uzandığı şeklindeki “evrimleşme” görüşünü ileri süren müsteşrik ve kimi Müslüman düşünürler yanılmaktadır. Ayrıca, kimi İslamcıların, Mekke’de siyasi atıflar olsa bile bunların Medine devletinde gerçekleştirilmesi beklenen genel prensipler olduğu şeklindeki varsayımları da su götürür niteliktedir. Kur’ân’ın Mekke döneminde ahiretten bahsetmesi, İslami siyasal inancın esasının ta kendisidir. Dünya ile ahireti birbirine bağlayan “tevhidi siyasal felsefe” ile dünyayı ve ahireti birbirinden ayıran “ayrışmacı siyasal felsefe” arasındaki özde ayrılığın odak noktası budur. Kur’ân tarihsel olaylar üzerinden siyasal atıflar içerir. Tarihsel olayların gözlemlendiği üst ufuk/açı (العرض الفوقي), âyetlerde “iç ufuk/açı (العرض التحتي)” halinde yansımalar bulur. Nitekim bunun örnekleri İsrâ, Rûm, Burûc, Kureyş ve Fîl sûresinde görülmüştür (s. 237-243).

Çalışma; tefsir,²⁰ Kur’ân araştırmaları, hadis, İslam tarihi, İslam düşüncesi, İslam hukuku, felsefe ve hukuk gibi farklı alanlara ait kaynakları kullanmaktadır. Tîcânî’nin çalışma boyunca karşı çıktığı iki yaklaşım, Mekke dönemi boyunca siyasete dair -kıyamet ve ahiret endişesi dışında- hiçbir

¹⁹ İsmail Çalışkan, Tîcânî’nin, İsra olayından sonra Peygamber’in görevinin İran, Roma, Bizans gibi büyük bir devlet kurmak olduğu, bu amaçla Taife gittiği ve Akabe’de kabilelerle görüştüğü şeklindeki yaklaşımını isabetli bulmamaktadır. Bk. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 2. Baskı (Ankara: Ankara Okulu, 2012), 24.

²⁰ Tîcânî şu müfessirlerin tefsirlerine başvurmuştur: Taberî, Zemahşerî, Râzî, Kurtubî, İbn Kesîr, Alûsî, Seyyid Kurtub ve Mevdûdî. En çok başvuru yapılan müfessir Kurtubî’dir.

atfın yer almadığı şeklindeki oryantalist iddia ve bazı Müslüman düşünürlerin Mekke döneminde sadece genel ilkelerin yer alıp Medine'de içi doldurulacak bir çerçevenin çizildiği şeklindeki görüşleridir. Tîcânî'ye göre Mekke döneminde yer alan ilkeler Medine'de uygulamayı bekleyen soyut felsefi kuramlar değildir; aksine, pratik durumla iç içeliğin açık göstergesidirler. Fakat, kanaatimizce, çalışmasına başlık olarak seçmiş olduğu “usûl” kelimesi, eleştirmiş olduğu karşıt görüşlerin düşüncelerini çağrıştıran bir tercih olarak yorumlanabilir. Bu noktada “kurallar/*kaavâ'id*” vb. kelimelerin yazarın kastını daha iyi ifade edeceği iddia edilebilir.

Tîcânî birçok Kur'ân ifadesi ve kavramını da siyasi içerikle doldurmaktadır. Söz konusu iddiaları ve metodu ile “siyasal tefsir” örnekleri sunduğunu söyleyebiliriz.²¹ Görüşlerine zaman zaman tefsir kaynaklarından referans gösterse de âyetlere veya sûrelere büyük oranda siyasi içerik yüklediği görülmektedir. Söz gelimi, kendisi, Kur'ân'ın her sûresinin bir şekilde, kimi siyasal meselelerle ve toplum-devlet ilişkilerine dair bazı hususlarla ilgili bilgi içerdiğini söyler.

Kur'ân'a bu derece siyasi içerik yükleme tavrı tartışmaya açık olmakla beraber, Kur'ân'a bu şekilde yaklaşmanın tamamen faydasız olduğu da -kanaatimizce- iddia edilemez. Yukarıda zikrettiğimiz bazı örneklerde de görüleceği gibi, gerek âyetlerin içeriğini siyasi boyutla derinleştiren gerek âyetler ve sûreler arası irtibatları siyasi atıflarla bezeyen böylesi bir yaklaşım, Kur'ân'ı anlamada farklı ufuklar sunabilir. Yine, Tîcânî'nin, tarihsel olayların (üst ufuk/açı-العرض الفوقي) sûrelerdeki yansımalarına (alt ufuk/açı-العرض التحتي) dair, İsrâ, Rûm, Bürûc ve Kureyş sûreleri bağlamında verdiği örnekler dikkat çekicidir. Kısaca, Tîcânî'nin metodunun ve iddialarının ne tamamen göz ardı edilmesinin ne de olduğu gibi kabul edilmesinin sağlıklı bir yaklaşım olacağını iddia edebiliriz.

Tîcânî Kur'ân kıssalarını kronolojik bir okumaya tabi tutarak Kur'ân'dan adeta bir tarih felsefesi çıkarmaya çabalamaktadır. Ayrıca kıssaların amacının; Peygamberi, onunla birlikte olanları ve sonraki müminleri tarihsel derinlikle yüzleştirmek olduğunu iddia etmektedir. Kıssaların amacı ve içeriği hakkındaki bu tutumu tartışmaya açıktır.

Tîcânî'nin Mekkî sûreleri ele alırken takip ettiği yöntem, konulu tefsir çalışmaları açısından kaydedilebilecek, hatta istifade edilecek nitelikte olabilir. Sûrelere yüklediği siyasi muhteva, konulu tefsir araştırmacılarına katkı sunabilir. Ayrıca, sûrelerin içeriğini taksim yöntemi, nüzul sırasını ve tarihini siyasi açıdan ele alışı, istifade ve eleştiriye açık bir diğer husustur. Hz. Peygamber'in İsrâ

---

²¹ Çalışkan, “siyasî tefsir” kavramını şöyle tanımlamaktadır: “*Siyasî tefsir, Kur'ân nasslarını toplumun organizasyon ve yönetimi ile ilgili kavram ve kurumlara uygun olarak yorumlamak veya o nasslardan kişisel ya da grup kanaatlerine denk düşen dayanaklar bulmaktır*”. Bk. Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 72.

sûresini günlük okumasını siyasi açıdan değerlendirmesi de “Fezâilü'l-Kur'ân” açısından kaydedilebilecek niteliktedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.) iktidarı ele geçirme hedefine işaret eden sembolik delillerin olduğu yönündeki iddialar da dikkat çekicidir. Tarihi rivayetleri ve kimi Kur'ân ifadelerini sembolik olarak yorumlayan böylesi bir yaklaşım, “bâtınî te'vîl” örneği olarak da değerlendirilebilir. Bu bölümün, çalışmanın genel seyrine ve bir doktora çalışmasının bilimsel niteliğine gölge düşürüp düşürmediği de ayrıca sorgulanabilir.

Sonuç olarak, çalışma, siyasal bilimler uzmanı bir araştırmacının Kur'ân incelemesi örneğini sunmaktadır. Tîcânî'nin Kur'ân okumalarında, sahip olduğu siyaset bilimi birikiminden etkilendiğini söyleyebiliriz. Yazarın iddiaları ve metodu son zamanlarda dile getirilen ‘siyasal tefsir’ olgusuna örnek teşkil edecek mahiyettedir. Diğer taraftan, izlediği yöntem, konulu tefsir araştırmacılarına farklı açılar sunabilecek niteliktedir. Dolayısıyla Tîcânî'nin bu eseri tefsir çalışmalarına katkı sağlayabilecek ve aynı zamanda tefsir ilmi açısından eleştirilebilecek yönler barındırmaktadır.